

УДК 343.985(477)

*Т. Г. Щурат***ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕГЛАСНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

Постановка проблеми. Основою формування результатів проведення ОРО та НСРД є негласно отримана та зафіксована інформація, яка згідно із законодавством повинна використовуватися в кримінальному процесі. У теорії ОРД вже приділялася достатня увага дослідженню питань фіксації і використання оперативно-розшукової інформації в якості доказів, у т.ч. такої інформації, що отримана від та (або) за участю негласних працівників.

Мета статті – дослідити ефективність використання інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукової операції та негласних слідчих (розшукових) дій із залученням негласних працівників.

Виклад основного матеріалу. Використання негласно отриманої інформації з позиції ОРД має здійснюватися відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. Зокрема, матеріали ОРД використовуються:

- 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні;
- 3) для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісти зникли тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України [1, ст. 91] матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам КПК, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Результати проведення ОРО та інші матеріали ОРС, заведені стосовно осіб, які причетні до готування злочину, підлягають реалізації і традиційно використовуються як приводи та підстави для початку досудового

розслідування, а також для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами.

Доказова цінність результатів проведення ОРО беззаперечна. Будучи документальним та, у випадках аудіо- та відеофіксації, наглядним відображенням подій за участю фігурантів в їх динаміці, зафіксована на технічних носіях інформація вказує на фактичні дані, що повинні стати доказами, і, поза сумнівом, вона сприяє здійсненню правосуддя. Взагалі мета оперативного документування в цілому зумовлена відповідним переліком обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню і які, у свою чергу, впливають із положень ст. 91 КПК України [1, ст. 91].

Однак для окремого документування характерним є орієнтованість на завчасно визначений слідчим чи оперативним підрозділом предмет документування, як-то факт зустрічі, передачі-отримання фігурантом певних предметів або речей, учинення ним протиправних, підготовчих чи інших дій тощо. У залежності від виду злочину має свою специфіку і коло обставин, що підлягають негласному документуванню. Їх детальна фіксація за допомогою технічних засобів свідчить про успіх, результативність оперативного документування та є запорукою майбутнього загального успіху на стадії досудового розслідування й судового розгляду. Зміст зафіксованої оперативно-розшукової інформації про обставини злочинної діяльності дозволяє визначити перелік питань, які належить з'ясувати та уточнити під час проведення подальших слідчих (розшукових) дій – допитів, обшуків, пред'явлень для впізнання, слідчих експериментів тощо. Адже відповідно до ст. 223 КПК [1, ст. 223] слідчі (розшукові) дії спрямовані не тільки на отримання (збирання) доказів, але й на перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Інформація, отримана під час проведення ОРО із залученням негласних працівників, може використовуватися і з метою організації та проведення самих слідчих (розшукових) дій на етапі досудового розслідування. Відповідні матеріали можуть містити відомості про можливі джерела доказів, осіб, яким відомі обставини і факти, що мають значення для кримінального провадження, про місцезнаходження знарядь і засобів учинення злочинів, грошей і цінностей, нажитих злочинним шляхом, предметів і документів, пов'язаних з обставинами предмета доказування, та про інші факти і обставини, які дозволяють визначити обсяг і послідовність проведення слідчих дій, вибрати найбільш ефективну тактику їх здійснення. Вивчення та аналіз матеріалів ОРД впливає на правильний вибір оперативним працівником та слідчим найбільш доцільних способів установаження, дослідження й фіксації доказової інформації.

Матеріальним відображенням проведених ОРО або НСРД є протоколи з відповідними додатками, що складаються у відповідності до ст. 252 КПК [1, ст. 252]. Додатками до цих протоколів слід уважати матеріали аудіо- та відеозапису, магнітні та інші носії інформації, яка зафіксована на них за допомогою відповідних технічних засобів. Це можуть бути аудіо- та відеокасети, лазерні диски з аудіо- та відеофайлами чи відеокадрами, інші циф-

рові носії, на яких зафіксовано дані, отримані під час провадження ОРО чи НСРД, що мають доказове значення.

Ці додатки утворюються процесуальним шляхом, і їх не можна відокремлювати від відповідних протоколів, а ймовірність сумнівів в їх достовірності є мінімальною. Проте, виходячи зі змісту КПК [1, ст. 223], існує можливість призначення експертизи цих додатків до протоколів за: мотивованим клопотанням учасників кримінального процесу; за наявності підстав вважати надані матеріали такими, що мають ознаки фальсифікації прокурором, який здійснює нагляд за дотриманням законності під час провадження досудового розслідування; за рішенням слідчого, в провадженні якого знаходиться кримінальне провадження.

У такому разі використання вказаних додатків в якості доказів взагалі стає можливим тільки після встановлення походження цих матеріалів, ідентифікації осіб, що зображені на відео або осіб, дії і розмови яких відображено на магнітній стрічці чи цифровому файлі, встановлення відсутності монтажу або інших фальсифікацій матеріалів, зміни голосу або зовнішності певними особами з метою введення в оману працівників правоохоронних органів та суду тощо. Для встановлення достовірності отриманих під час проведення ОРО або НСРД матеріалів слід неодмінно призначати відповідні звукотехнічні, фоноскопичні, фотопортретні та інші експертизи.

Слід звернути увагу на важливе значення оперативно-технічного документування в процесі проведення окремих ОРО або НСРД із залученням негласних працівників. Результати проведення аудіо- та відеофіксації мають певний попереджувальний потенціал. Не слід під час дослідження можливостей, які надає використання матеріалів оперативно-технічного документування в кримінальному судочинстві, обмежуватися лише вивченням пізнавального потенціалу та інформаційної користі результатів застосування технічних засобів. Матеріали аудіо-, відеозапису особи можуть виконувати ще функцію об'єктивізації доказів, наочно захищаючи доказову базу від перекручень та фальсифікацій.

Сьогодні існує проблема підтвердження показань потерпілих, свідків та інших учасників процесу. Світовий досвід розслідування, який підтверджується і в Україні, вказує на один спільний факт: надзвичайно важливо мати підтвердження показань. Причина цього полягає в тому, що правдивість потерпілого чи свідка завжди піддаватиметься інтенсивній перевірці та сумнівам із боку адвокатів та сторони захисту з метою забезпечення виправдання обвинуваченого під час кримінального провадження. Іншою проблемою залишається можливість протиправного впливу на потерпілих, свідків, застосування погроз, насилля тощо. У цьому аспекті використання результатів оперативно-технічного документування дозволяє запобігти, протистояти й нейтралізувати протизаконний вплив розроблюваного або інших зацікавлених осіб, оскільки під час реалізації матеріалів документування забезпечується комплекс заходів, спрямованих на захист носіїв інформації з тим, щоб не допустити використання

неякісних чи викривлених фактичних даних, фальсифікацій під час їх перевірки й оцінки, неналежного їх використання тощо.

Також слід підняти питання використання в якості доказів інформації, отриманої від негласних працівників, які залучаються до проведення оперативно-розшукових операцій та НСРД. Як свідчить практика роботи слідчих органів Національної поліції, негласні працівники надають свідчення в ході досудового розслідування та судового розгляду на умовах анонімності, тобто під «псевдонімом» або вигаданими анкетними даними.

Положення ст. 272 КПК [1, ст. 272] скеровують проводити спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу, яка це завдання виконує. На практиці це положення зобов'язує слідчих і прокурорів виносити постанови про забезпечення безпеки таких осіб та збереження в таємниці достовірних відомостей про них. Цього вимагає і ч. 2 ст. 256 КПК [1, ст. 256], що зобов'язує проводити допит осіб, які були залучені до проведення НСРД, із збереженням у таємниці відомостей про них та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

У даному випадку маються на увазі заходи безпеки, передбачені п. ж) ч. 1 ст. 7 та ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3]. Тобто заходи безпеки, спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей про особу (анонімності).

Слід зазначити, що анонімність є винятковою мірою і може мати серйозні наслідки для права обвинуваченого на справедливий і відкритий судовий розгляд, на одночасний допит двох і більшої кількості осіб (очна ставка, перехресний допит).

Зумовлені практикою проблеми надання анонімних свідчень потребують якнайскорішого вирішення шляхом деталізації у відповідних нормативних актах порядку здійснення заходів безпеки, що істотно зачіпають права інших учасників. Це сприятиме і додержанню законності як під час досудового слідства, так і під час судового розгляду справи, і встановленню об'єктивної істини у справі [4, с. 37]. Так, окремі автори пропонують розробити Закон про захист прав потерпілих та свідків, в якому передбачити інститут анонімного свідка [5, с. 140]. Проте в цьому немає необхідності, адже національне законодавство передбачає для цього майже всі правові засоби.

Взагалі в розвинених правових системах спостерігаються дві форми участі анонімних свідків у кримінальному процесі:

- 1) часткова або обмежена анонімність;
- 2) повна або абсолютна анонімність.

Якщо допускається часткова або обмежена анонімність, то свідок може бути допитаний одночасно з іншими особами (підданий стороною захисту перехресному допиту), однак він не зобов'язаний називати своє справжнє ім'я або інші докладні особисті дані, як, наприклад, адресу, рід занять

або місце роботи. Цей захід особливо корисний під час заслуховування показань свідків – таємних агентів і членів груп спостереження, які можуть опинитися в небезпеці, якщо їх справжня особистість стане відома іншим учасниками процесу або публіці [6, с. 39]. Такі свідки зазвичай дають свідчення в суді під вигаданим ім'ям, під яким вони були відомі в ході операції, проте називають свою справжню посаду та виконувану ними функцію (працівник поліції, слідчий, спеціальний агент і т. ін.). Специфікою проведення одночасного допиту (очної ставки) із залученням таких осіб є те, що слідчий, прокурор, суддя зобов'язані завчасно попіклуватися про недопущення неконтрольованого спілкування між учасниками допитуваними, погроз, тиску, протиправного впливу в інших формах.

КПК України також передбачає можливість допиту в якості свідків штатних негласних працівників ОВС, перш за все працівників підрозділів оперативно-технічних заходів та оперативної служби МВС. Відповідно до ст. 252 чинного КПК (фіксація ходу і результатів НСРД) відомості про осіб, які проводили НСРД або були залучені до їх проведення, в разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Ч. 2 ст. 256 КПК передбачає можливість допиту в якості свідків осіб, які проводили НСРД або були залучені до їх проведення. Допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом [1, ст. 256].

Відмінність організаційно-тактичних засад забезпечення анонімності щодо штатних негласних працівників (окрім поліцейських «під прикриттям») полягає в тому, що ці особи продовжують повсякденне виконання своїх службових обов'язків на негласних засадах у підрозділах оперативної служби, оперативно-технічних заходів тощо.

Якщо в кримінальному процесі допускається повна або абсолютна анонімність, то вся персональна інформація про особистість свідка залишається в таємниці. Свідок може явитися в суд, однак дає свідчення через екран зі зміною зовнішності або спотворенням голосу. Проте якщо обвинувачений знає свідка, то збереження повної анонімності стає нереальним, оскільки обвинувачений може легко ідентифікувати свідка по його показанням або в контексті наданої ним інформації.

Важливо зазначити, що у світлі того впливу, який показання анонімних свідків чинять на права підозрюваного (обвинуваченого), їх використання має встановлюватися Законом із чітким визначенням умов, які забезпечать баланс між необхідністю забезпечення анонімності негласного працівника і правом підозрюваного (обвинуваченого) на справедливий судовий розгляд. На рівні Постанов Пленуму вищих судових інстанцій (Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ) слід звернути увагу суддів на положення про обмеження, виходячи з внутрішнього переконання суддів, ваги та доказової цінності свідчень особи, яка приймає участь у кримінальному

судочинстві під псевдонімом, у разі, якщо такі свідчення не підкріплюються іншими доказами.

Висновки. Підводячи підсумок розгляду питань використання інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукових операцій і НСРД із залученням негласних працівників, зазначимо, що для визнання її доказового значення теоретичний і практичний інтерес має їх діагностика з позиції вивчених критеріїв – належності, достовірності і допустимості. Така діагностика включає з'ясування таких питань:

1) чи здатні отримані відомості встановлювати обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 91 КПК України), чи інші «проміжні» обставини, що мають значення;

2) чи об'єктивно відбивають зафіксовані відомості події, що мали місце в дійсності;

3) чи отримані відомості уповноваженим на те органом;

4) чи було відповідне рішення суду на проведення заходу та чи дотримана процедура погодження з прокурором, якщо для проведення заходу необхідний відповідний дозвіл;

6) чи малися фактичні і формально-правові підстави для проведення заходу;

7) чи малися істотні порушення гарантій прав громадян чи гарантій встановлення істини, чи не перевищений термін проведення заходу;

8) чи закріплені отримані відомості в належній формі, встановленій законом.

Вбачається за необхідне виділення двох основних форм використання інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукових операцій і НСРД із залученням негласних працівників:

1) у протоколах, складених за результатами їхнього проведення, та у відповідних додатках до них (матеріали аудіо-, відеозапису тощо);

2) шляхом надання свідчень негласними працівниками на умовах анонімності.

Поєднання цих двох форм у практичній діяльності значно зміцнює доказову цінність результатів ОРО та НСРД шляхом підвищення рівня достовірності за рахунок сукупного підтвердження істинності зафіксованої інформації. Синхронізовані зі свідченнями негласних працівників матеріали аудіо-, відеозапису особи в цьому випадку також виконують функцію об'єктивізації доказів, наочно захищаючи наявну доказову базу від ймовірних перекручень та фальсифікацій із боку зацікавлених осіб.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 05.01.2017 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лютого 1992 р. : за станом на 05.01.2017 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. : за станом на 08.10.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.

4. Бояров В.І. Про деякі проблеми захисту окремих учасників кримінального судочинства [Текст] / В.І. Бояров, О.В. Рохненко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 5. – С. 35.

5. Пацалова Т. Проблеми забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві [Текст] / Т. Пацалова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 138.

6. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime [Текст] / United Nations Office on Drugs and Crime. – New York : UNITED NATIONS, 2008. – 112 p.

А н о т а ц і я

Щурат Т. Г. Ефективність використання інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукової операції та негласних слідчих (розшукових) дій із залученням негласних працівників. – Стаття.

У статті розглядаються питання ефективного використання інформації, яка отримана під час проведення оперативно-розшукової операції та негласних слідчих (розшукових) дій із залученням негласних працівників у процесі виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: оперативно-розшукова операція, негласна слідча (розшукова) дія, негласні працівники, виконання спеціального завдання, досудове розслідування.

А н н о т а ц и я

Щурат Т. Г. Эффективность использования информации, полученной при проведении оперативно-розыскной операции и негласных следственных (розыскных) действий с привлечением негласных работников. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы эффективного использования информации, полученной при проведении оперативно-розыскной операции и негласных следственных (розыскных) действий с привлечением негласных работников в процессе выявления и предварительного расследования уголовных преступлений.

Ключевые слова: оперативно-розыскная операция, негласное следственное (сыскная) действие, негласные работники, выполнение специального задания, досудебное расследование.

S u m m a r y

Shchurat T. H. Effective use of information obtained during operational search operations and covert investigative (detective) actions involving covert employees. – Article.

The article deals with the effective use of information obtained during operative search operations and covert investigative (detective) actions involving covert employees in identifying and pre-trial investigation of criminal offenses.

Key words: operational-search operation, unofficial investigative (detective) action, covert employees perform special tasks, pre-trial investigation.